

11 жовтня 1938 р. виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР в Одесі на засіданні, що тривало лише п'ятнадцять хвилин, прийняла рішення про розстріл М. І. Гордієвського з конфіскацією майна. Вирок був виконаний того ж дня⁶³. Репресії було піддано також членів його сім'ї. Зокрема, дружина Олену Оттівну, яка працювала викладачем німецької мови в державному університеті та інституті зв'язку, була арештована⁶⁴. Як в подальшому склалося життя сина М. І. Гордієвського Ігоря, який на момент арешту батька був студентом фізичного факультету ОДУ та доньки Наталії, учениці дев'ятого класу, невідомо.

Питання про реабілітацію репресованого професора в 1989 р. порушив його колишній студент, викладач філологічного факультету ОДУ, пенсіонер Ф. П. Смагленко, який крізь десятиліття проніс пам'ять про яскравого викладача і неординарного у наукових пошуках М. І. Гордієвського. Лише 4 червня 1992 р. Генеральна прокуратура України висновком припинила його справу за відсутністю доказів⁶⁵. На жаль, довідку про реабілітацію так нікому і не надіслали.

Таким чином, викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що професор М. І. Гордієвський належить до числа тих осіб, чий імена невинувато замовчувалися і перебували під забороною протягом тривалого часу. Скупі рядки архівних справ характеризують його як непересічну особистість, чесну і порядну людину, яка доклала чимало зусиль для становлення освіти і науки України.

Почавши творчий шлях з вивчення філософії, у 1920-х рр. через різко негативне ставлення радянської влади до цієї науки М. І. Гордієвський був змушений перейти на стезю педагогіки. Життєві реалії 1930-х рр. зумовили до вивчення історії стародавнього світу. Імовірно така розпорошеність інтересів не дала можливості в повній мірі розкрити власний науковий потенціал і досягти вершин у вивченні конкретної проблематики, проте дозволила залишити слід одразу у кількох галузях. Ім'я, ідеї та праці М. І. Гордієвського мають обов'язково повернутися до широкої громадськості України.

⁶³ ГДА СБ України, Одеса, ф. ПС 11831-п, спр. 25243-п, арк. 216.

⁶⁴ Там само, спр. 1056-п.

⁶⁵ Там само, спр. 25243-п, арк. 296.

Олександр Безручко
(Київ)

Доля кінорежисера Гліба Затворницького

Bezrychko O. The fate of Hlib Zatzvornytskyi, a film director.

The article dedicated to dramatic fate of Hlib Zatzvornytskyi, a film director of Kyiv film studio. The author analyzed his creative work as well as the cause of emigration in 1943 and the return home.

До сьогодні про Гліба Дмитровича Затворницького, його життя і творчість, окрім дослідження В. Гайдабури «Театр, захований в архівах»¹ і побіжного згадування в якості автора фільму «Дніпробуд» у другому томі «Історії українського радянського кіно», майже нічого не відомо.

Завдяки поетапному розсекреченню архівних документів, в першу чергу, матеріалів колишнього КДБ УРСР, ми маємо нагоду розкрити чергову «білу пляму» нашої історії. Доля цієї людини була надзвичайно цікава і, в той же час, трагічна. Учень Л. С. Курбаса, В. Е. Мейєрхольда, О. П. Довженка, як митець сформувався в українсько-російському культурному середовищі.

В буремні часи громадянської війни емоційній, творчо обдарованій молодій людині важко зберігати нейтральність щодо політичних подій. Не став виключенням і Г. Затворницький, який «служив у Денікінській армії в Одеському артилерійському юнкерському училищі, де готували кадри на керівні посади Білої денікінської армії»².

Восени 1919 р. разом із групою акторів сімнадцятирічний Г. Затворницький поїхав на гастролі до Одеси й Севастополя. По дорозі додому був арештований органами ВНК «для з'ясування особистості. Згодом доставлений у Київ, де знаходився під слідством протягом місяця, потім був звільнений»³.

Мистецьке життя Г. Затворницького розпочалося в 1919 р. «у організованому мною першому радянському шкільному театрі в якості режисера»⁴.

¹ *Гайдабура В.* Театр, захований в архівах: Сценіч. мистецтво в Україні періоду німецько-фашист. окупації (1941–1944): Історія. Політика. Документи. Ідеї. Худож. Реалії. Люд. долі. – К.: Мистецтво, 1998. – 224 с.

² Галузевий державний архів Служби безпеки України (*дали* – СБ України), ф. 6, спр. 73690-ФП, арк. 99–100.

³ Там само, арк. 34.

⁴ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690-ФП, арк. 26.

На початку «буремних двадцятих» Гліб Затворницький захопився ідеями футуризму:

«З 1921 я належав до футуристів. Приблизно з 1921 по 1925 рр. ми декларували, що мистецтво як художня творчість повинна бути підкорена життю, а художник повинний йти працювати на виробництво»⁵.

Тому Г. Затворницький зафільмував «Дніпробуд» і «Сто тисяч кілометрів». У журналі футуристів «Нова генерація» він написав ряд статей, обстоюючи позиції «документалізму» і «соціального замовлення».

Тоді в організації футуристів з 1925 р. перебували друзі О. П. Довженка: відомий поет і теоретик кіно, доцент Київського ДІКу Яків Савченко та ймовірний учень режисерської лабораторії О. П. Довженка Сава Голованівський. Керівником осередку футуристів був Михайло Васильович Семенко. Такі знайомства, поєднані спільним захопленням, згодом сприяли подальшій творчій кар'єрі майбутнього кінорежисера.

Молодий митець мав постійну жагу до знань, а тому весною 1921 р. був відряджений на навчання в Москву в перший театр РСФСР, керований В. Е. Мейєрхольдом. Після закінчення навчання в 1922 р. повернувся до Києва у театр «Березіль».

Так, після вивчення методів роботи В. Е. Мейєрхольда Г. Затворницький повернувся до України, аби опанувати мистецтво режисури вже під орудою іншого майстра — відомого українського театрального режисера і блискучого педагога Леся Степановича Курбаса. Дворічна практика у майстерні «Березилля» стала доброю школою для Гліба Затворницького.

Молоді митці, у своїй більшості, не бажають йти торованими шляхами. Тому у 1923 р. Г. Затворницький

«розійшовся з Курбасом у його експресіоністських поглядах на мистецтво (орієнтування на західноєвропейську культуру), пішов з театру "Березіль" і при сприянні міському комсомолу організував "Агмас" ім. 1 травня (Театр робітничої молоді)»⁶.

За словами Миколи Бажана:

«Затворницький, вибувши із "Березоля", почав шукати підтримку у відомого Михайла Семенка, організував разом із А. Каплером та Л. Френкелем театр "Комункульт" та кіностудію; хоча цей театр

⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690-ФП, арк. 71.

⁶ Там само, арк. 27.

і мав, здається, одну чи дві постановки, але ніякого значення він не мав і зник безслідно»⁷.

Активній творчій роботі не завадила навіть служба в Червоній Армії, де він перебував з липня 1924 р. по серпень 1925 р. Боець 134 піхотного полку Г. Затворницький не лише виконував військовий обов'язок, але і керував самодіяльним драматичним колективом. Після демобілізації працював у Києві кіносценаристом і був режисером кіноекспериментальної майстерні.

У 1929–1930 рр. у Дніпропетровську організував і керував Театром робітничої молоді (ТРАМ), одночасно був керівником міського Театру юного глядача (ТЮГ)⁸.

На початку тридцятих років ХХ ст. багато театральної молоді, особливо учні Леся Курбаса (Борис Тягно, Гнат Ігнатович, Юрій Нікітін, Борис Дробинський, Олександр Іщенко), як, до речі, й сам Лесь Степанович, опанували терени кіномистецтва, пробували власні сили у кінорежисурі. Не став винятком й Гліб Затворницький, який з 1930 р. почав працювати режисером Київської кінофабрики. В «Кіногазеті» від 28 лютого 1931 р. вміщено фото з фільму режисера Г. Затворницького «Дніпробуд»⁹.

Окрім мистецької діяльності, Г. Затворницький постійно продовжував навчання. Однак, в списках студентів художнього факультету його прізвища не виявлено. Але, цілком вірогідно, був аспірантом новоствореного Київського державного інституту кінографії (КДІК). На користь цього свідчить надрукована в 1931 р. в газеті Київського кіноінституту стаття Г. Затворницького про громадську позицію молодих митців:

«Вивчення марксо-ленінської теорії та біжучої політики є складова частина учбових планів Кіноінституту. Кожен студент, кожен майбутній пролетарський фахівець мусить знати постанови партії, ухвали з'їздів тощо. Кожен студент, що його готує радянський ВИШ, повинен, насамперед, бути громадським робітником, носієм думок партії, думок радянської влади»¹⁰.

Окрім навчання в аспірантурі КДІКу, Г. Затворницький мав викладацьку практику, хоча в архівних списках викладачів його

⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 31325-ФП, т. 2, арк. 26.

⁸ Там само, спр. 73690-ФП, арк. 27

⁹ Кіногазета. – К., 1931. – 28 лютого.

¹⁰ Г. З-й. Аполітичним, діяльним, антикомуністичним настроєм нема місця в стінах пролетарського Кіно-ВИШУ // Кіногазета. – Х., 1931. — Третя декада квітня.

прізвище теж не виявлено¹¹. Не виключено, що після довоєнного, а згодом й післявоєнного арештів, такі документи могли бути просто вилучені із архівного обігу. Одним із непрямих підтверджень викладацької діяльності у КДК у був виклик Гліба Дмитровича до Московського Науково Дослідного Кіно-фото інституту (російська аббревіатура НИКФИ) і залучення до викладацьких лав Московського державного інституту кінематографії (так на той час називався ВДК):

«У 1932 р. за викликом Науково-Дослідницького Кіно-фото інституту (НИКФИ) виїхав у відрядження до Москви, де працював старшим науковим співробітником. Крім цього, викладав у Державному інституті кінематографії, був редактором-консультантом Головного управління кінематографії і редактором кіновидаву»¹².

У 1935 р. Г. Затворницький повернувся до Києва і до 1938 р. працював кінорежисером «Українфільму». В ці роки Гліб Дмитрович проводив активну мистецьку і громадську роботу, виступав на диспутах стосовно проблематики підготовки молодих режисерів та структуралізації кінопроцесу на Київській кінофабриці. В 1936 р. у студійній газеті «За більшовицький фільм» з'явилася стаття Г. Затворницького «За чіткий профіль режисера-техніка»:

«Наша студія відчуває гостру потребу у кваліфікованих режисерських кадрах.

Режисуру я розумію як вирішальний фах на кіновиробництві, який не обмежується тільки завданням режисера-постановника [...]. [Час] вимагає деталізувати й диференціювати профіль режисерського фаху. Треба врахувати досвід американської кінематографії, яка доводить, що якість і темпи роботи над поставою цілком залежить не тільки від чіткої організації виробничого процесу, але й від диференціації фахів постановників.

Так ми маємо поділ постановників щодо жанру: постановники — художні керівники батально-історичних, детективних, комедійних, тощо фільму, а також режисерів вузьких профілів (так звані режисери-лаборанти та техніки). Серед них є режисери-проектвальники сценарію, режисери, що працюють з актором, режисери трюкових зніманих, режисери-монтажери.

Режисер-технік відповідає перед шефом — художнім постановником, за точне виконання всього технологічного процесу постави.

Цей досвід треба критично освоїти у нас. Між тим, на практиці, в нашій студії ми маємо досить невиразний поділ режисури на режисера-постановника, співрежисера, першого та другого асистента.

Самі терміни — співрежисер та асистент визначають поняття кваліфікації людини, не профіль її фаху. Нам потрібно негайно розробити профіль режисури, встановивши три основні поділи:

- 1) Шеф-режисер художній керівник однієї чи кількох постав;
- 2) Режисер-лаборант, що здійснює безпосередню творчу роботу по окремій поставі;
- 3) Режисер-технік, що відповідає за весь технологічний процес окремої постави.

Кожен з цих профілів вимагає чіткої спеціалізації працівника...-Тов. Шумяцький у своїй статті (газета «Кіно» від 4 червня) своєчасно підніс питання про роль асистентури на виробництві, але не дав чіткого настановлення, хто такий асистент, та які його основні функції у складному процесі створення кінофільму.

Дуже спірне твердження тов. Б. Шумяцького про асистентуру як фах, про стабільний стан асистента. На мій погляд, «асистент» є стан тимчасовий, перехідний, звання «асистента» не є визначенням фаху, бо визначає кваліфікацію людини, яка уже має певний фах. Наприклад, хірург Іванов є асистентом хірурга проф. Павлова при операціях спинного мозку, але він сам є доктор-хірург.

Я гадаю, що тов. Шумяцький під терміном «асистент» розуміє помічника режисера по технічній частині постави.

І якщо так, при такому визначенні фаху асистента, нам треба боротися за справжню стабільність категорії режисерів-техніків. Для цього треба, в першу чергу, виробити, чіткий профіль режисера-техніка. Встановити кваліфікаційну комісію, яка добере з асистентів осіб, яким можна доручати працю техника-режисера. Для цієї групи потрібно створити постійні курси перепідготовки, виховати з них справжніх фахівців вузького, але конче потрібного для виробництва, профілю режисера-техніка»¹³.

В 1937 р. опублікована стаття Гліба Затворницького «Про режисерів дебютантів»:

«У кожного з нас своя, притаманна тільки йому, крива творчої долі. Один прийшов з театру, другий — із шкільної лави, інший вже працював на кіновиробництві. Тому наші дебюти в галузі режисури повинні бути не просто «пробами пера», не спробами визначити свої сили «взагалі», вони мають ствердити нас на виробництві, як художників, що мають свої певні ідеологічно-стильові, жанрові й інші особливості.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1235, оп. 1, спр. 312, арк. 248.

¹² ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690 фп, арк. 28.

¹³ Затворницький Г. За чіткий профіль режисера — техника // За більшовицький фільм. – 1936. – 9 липня. – С. 2

Я вважаю, що художник повинен працювати тільки над творами, нерозривно пов'язаними з його особистою творчою долею, творами, що вирости в глибині його свідомості, що відповідають його художньому світоглядові. Тільки ці твори будуть правдивими, щирими, переконливими»¹⁴.

Активна громадська і мистецька позиція Г. Затворницького не залишилася непоміченою О. П. Довженком, який в той час знімав на Київській кіностудії «Щорса». Паралельно Олександр Петрович плідно навчав не лише режисерів-лаборантів власної режисерської студії (РЛККФ), але й молоді режисерські кадри Київської кінофабрики. За таких обставин Гліб Затворницький потрапив до Олександра Петровича, і, скоріше за все, міг бути одним із режисерів-лаборантів РЛККФ.

Невдовзі виходять статті Г. Затворницького про зйомки «Щорса»:

«Після довгої перерви, 25 березня (1938 р. — *О. Б.*) був перший знімальний день фільму “Щорс” [...] В цей же день декорації, завдяки безвідповідальному ставленню до своїх обов'язків зав[ідуючого] збр[о]ї тов. Рибак[о]ва, був поранений (на щастя легко) під час знімання один з учасників»¹⁵.

Цим учасником, ймовірно за все, був О. П. Довженко, з яким в 1938 р. траплялися різні незрозумілі речі, як-то навмисно пошкоджена машина, випадково(?) забутий бойовий патрон в ігровому пістолеті, що ледве не привели до загибелі майстра.

Весь процес зйомок фільму «Щорс» був під особливим контролем Й. Сталіна. Вище партійне керівництво СРСР вимагало закінчення «українського Чапаєва» до жовтневих свят, а тому співробітники кіностудії працювали на грані людських можливостей. В московській газеті «Кино» Г. Затворницький описував авральну творчу роботу:

«Прагнучи максимально ущільнити свій робочий день, група працює в півтори зміни і перевищує план знімального дня. За генеральним планом фільм “Щорс” повинен бути закінчений у грудні 1938 р.»¹⁶

Не всі співробітники знімальної групи були здатні витримати фізичні та психологічні навантаження. Так, у асистента Г. Затворницького почалися нервові зриви:

¹⁴ Затворницький Г. Про режисерів дебютантів // За більшовицький фільм. — 1937. — 21 травня. — С. 3

¹⁵ Затворницький Г. Нотатки асистента // За більшовицький фільм. — 1938. — 13 травня. — С. 1

¹⁶ Затворницький Г. Сьемки фільма «Щорс» // Кино. — 1938. — 29 мая. — С. 4.

«Працівник цієї ж групи (“Щорса.” — *О. Б.*) тов. Затворницький, не слухаючи вказівок інспекторів тиші, вдерся у закриті двері, зірвав двері з крючка в той час, коли йшло знімання кадру “штаб в Унечі”»¹⁷. Обставини, що спричинили таку поведінку співробітника знімальної групи, залишилися поки що невідомі.

Г. Затворницький, за словами М. Бажана, у групі О. Довженка обробляв російський текст сценарію фільму «Щорс» і

«не зміг стати, за характеристикою О. Довженка, справді цінним співробітником, сам був невдоволений і дуже перебільшував свою роль в справі створення сценарію для “Щорса”, а це і було причиною того, що Довженко без особливого жалю виключив його зі складу своєї групи»¹⁸.

Зважаючи, що М. Бажан давав характеристику вже після арешту Г. Затворницького, існувала велика ймовірність, що вони не зовсім відповідають дійсному стану речей. Зокрема, О. Довженка ще раніше змусили виключити із складу РЛККФ М. Сасіма, Т. Ференца і О. Шопіна, після чого принаймні двоє були заарештовані.

В 1938 р., невдовзі після виключення із кіногрупи «Щорса» був заарештований і Г. Затворницький. М. Бажан під час допиту в якості свідка охарактеризував вже колишнього асистента режисера наступним чином:

«На мій погляд, Гліб Затворницький являється типовою “невдахою” в творчості. Він з великим запалом брався до організації того чи іншого міроприємства (театр, кіно-майстерня, студія кіноактора), але нічого з цих міроприємств ніколи не виходило, ніяких реальних творчих наслідків Г. Затворницький не мав і не давав. Одна чи дві картини, поставлені за його режисурою, картини слабенькі, непомітні. Оце, певне і весь його доробок.

“Невдачі” були, мені здається, і однією із головніших причин побутової нестійкості і розхлябаності Гліба Затворницького, його патологічних звичок — морфінізму, опіокуріння тощо»¹⁹.

Чи був Г. Затворницький наркоманом — тепер вже встановити неможливо.

Але доля змилювалася над митцем. Після майже двох років перебування в слідчому ізоляторі у 1940 р. Г. Затворницький повернувся до театральної режисури та розпочав педагогічну

¹⁷ Леончик. Тихо — зйомка! // За більшовицький фільм. — 1938. — 21 травня. — С. 2

¹⁸ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 31325-ФП, т. 2. арк. 28.

¹⁹ Там само, арк. 26–27.

діяльність в акторській школі Київського драматичного театру ім. І. Франка.

На початок Великої Вітчизняної війни Г. Затворницький перебував у Москві:

«У 1941 р., будучи викладачем акторської школи Київського драматичного театру І. Франка, я з театром знаходився в Москві, де і застала нас війна. [...] За розпорядженням директора театру, для призова до лав Червоної армії за місцем проживання, я разом із групою молодих акторів повернувся в Київ. Однак, за станом здоров'я комісія Жовтневого РВК визнала мене непридатним до строювої служби. Після чого в серпні 1941 р. Комітетом зі справ мистецтв я був призначений режисером концертних бригад»²⁰.

Але навіть після залишення кіностудії, Г. Затворницький постійно підтримував творчі і дружні зв'язки з багатьма молодими режисерами Київської кіностудії, зокрема із учнем О. П. Довженка, майбутнім партизанським генералом і Героєм Радянського Союзу Петром Петровичем Вершигорою:

«У перших числах вересня 1941 р. до мене на квартиру заходив письменник Вершигора, який казав, що він з Києва буде пробиратися на територію зайняту Радянською армією, а якщо це йому не вдасться, то він піде до партизанів»²¹.

Цей візит П. Вершигори, який в перші місяці війни потрапив в німецьке оточення, але зумів «на конях, пішки, на захопленій у ворога машині і, нарешті, повзком»²² добратися до Червоної Армії, може означати, що надзвичайно різкий і непоступливий у питаннях загальнолюдських чеснот Вершигора повністю довіряв «наркоманові», що тривалий термін відсидів у слідчому ізоляторі і мав підстави для невдоволення радянською владою.

Достеменно відомо, що П. Вершигора надзвичайно жорстко розправлявся із зрадниками Батьківщини. В цьому контексті незрозумілою видається поведінка П. Вершигори після відмови Г. Затворницького виходити з оточення.

Тому, цілком закономірно, виникає питання, а чи не міг Г. Затворницький залишитися на тимчасово окупованій німцями терито-

рії як глибоко законспірований радянський агент, у якого реноме скривдженого і постраждалого від радянської влади? На користь цього припущення може слугувати й те, що Г. Затворницький після закінчення війни за усіляку ціну намагався повернутися на Батьківщину, немовби не передбачаючи майбутню власну долю. Якщо ж ця версія відповідає дійсності, то чому у справі Г. Затворницького про це не відзначено? Хоча такі записи, якщо вони й були, могли бути через різні обставини вилучені або й досі перебувають під грифом «цілком таємно».

На одному із післявоєнних допитів Г. Затворницький розповідав про період життя на тимчасово окупованій німцями території:

«Попервах працював викладачем у музично-драматичній студії при Київській консерваторії [...]. У грудні 1942 р., працюючи при Київській консерваторії, я за особистою ініціативою з числа студентів Київської музично-драматичної студії при консерваторії створив театр-студію, що з червня 1943 р. носив умовну назву "Гроно"»²³.

В окупованій Україні за сприяння колишнього гетьмана України П. Скоропадського відкривалися церкви, українські театри, почала працювати Київська кіностудія. Лише в Києві функціонувало дев'ять театрів: Міський Український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, Музично-драматичний театр ім. Г. Затиркевич-Карпинської, Київський драматичний театр ім. М. Садовського, Український театр комедії, Український драматичний театр (при штадткомісаріаті), Театр оперети, Кляйнкунсттеатр (театр малих форм), Київська велика опера та «Гроно»²⁴.

За словами Г. Затворницького:

«Зі Скоропадським я познайомився в жовтні 1943 р. при наступних обставинах — знаходячись зі своїм ансамблем "Гроно" у розпорядженні "Винета" мені повідомили, щоб я прибув у канцелярію "Української громади", куди запрошує мене голова Скоропадський»²⁵.

Мистецьким кредом театру-студії «Гроно» була орієнтація на популяризацію українських творів:

«До репертуару театру "Гроно" входили стародавні українські комедії "Бой-жінка" (Г. Квітки-Основ'яненка), "Кум Мірошник, або Сатана в бочці" (Д. Дмитренка)²⁶, "Бурсацькі інтермедії" (Я. Гава-

²⁰ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690-ФП, арк. 15–16

²¹ Там само, арк. 17.

²² Невстановлений автор. П. П. Вершигора. Біографічний нарис // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (далі — ЦДАМЛМ України), ф. 349, оп. 1, спр. 1263, арк. 5.

²³ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690 фп, арк. 21–22.

²⁴ *Гайдабура В.М.* Вказ. праця. — С. 19–24.

²⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690 фп, арк. 37.

²⁶ Там само, арк. 67.

товича), “По ревізії” (М. Кропивницького), “Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка” (М. Старицького), “Адвокат Патлен” (анонімний французький фарс. Композитор Л. Ярошевський), “Запорізький скарб” (старовинний бурсацький фарс)»²⁷.

Навіть в жорстокі часи воєнного лихоліття Г. Затворницький не полишав її публіцистичної діяльності:

«У червні 1944 р. у газеті “Український вісник” я написав статтю за назвою “Цілі і задачі ансамблю “Гроно””. У цій статті я коротко виклав програму ансамблю “Гроно”. Тоді ж у зазначених газетах були поміщені фотографії артистів ансамблю»²⁸.

Ансамбль «Гроно» складався з 10 учнів Затворницького, а саме:

«Зоріна Святослава Миколайовича, Степаненка Олександра Федотовича, Гончарова Володимира Петровича, Коршуна Володимира Порфир'євича, Пашенка Юрія Миколайовича, Семнової Лідії Миколаївни, Горжинської Тетяни Володимирівни, Попандопало Дем'яна Костянтиновича, Нав'янової Лідії Казимирівни, Затворницької Валентини Іванівни»²⁹.

Враховуючи, що нацистська окупаційна адміністрація депортувала на роботу до Німеччини чимало українців, Г. Затворницький

«у липні 1943 [...] разом з підлеглим [...] складом артистів виїхав на гастролі до Німеччини³⁰ [...] Знаходячись у м. Берліні, керований мною театр-студія “Гроно” одержав від німців репертуар для гастролей на території Західної Німеччини, провадив підготовку до виступів³¹ [...] Починаючи із січня 1944 р. і до розгрому Німеччини підлеглий мені театр-студія “Гроно”, роз'їжджаючи по території Західної Німеччини, давав гастролі у таборах для “Східних робітників”³² [...] У Німеччині “гронівці” виступили близько трьохсот разів»³³.

«Знаходячись у Берліні я, — зазначав Г. Затворницький, — а також артисти керованого мною театру-студії “Гроно” приймали участь в зйомках фільму “Вовки”». Г. Затворницький виконував одну з головних епізодичних ролей партизана³⁴. Незважаючи на

²⁷ *Гайдабура В.М.* Вказ. праця. — С. 25.

²⁸ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690-ФП, арк. 63

²⁹ Там само, арк. 184–185.

³⁰ Там само, арк. 21–22.

³¹ Там само, арк. 21–22

³² Там само, арк. 23.

³³ *Гайдабура В.М.* Вказ. праця. — С. 137.

³⁴ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690-ФП, арк. 347.

всі труднощі війни, в «Гроно» «постійно проходила навчальна, репетиційна робота»³⁵.

Після закінчення війни театр-студія «Гроно» опинилася в зайнятому англійськими військами Гамбурзі. Артисти почали проводити концерти для англійських солдатів і офіцерів. Незважаючи на можливість залишитися на Заході, Г. Затворницький разом із колективом «Грона» не припиняли спроб повернутися на Батьківщину:

«Скориставшись випадком поїздки Гармара в Англію, я написав лист на ім'я радянського посла в Лондон, у якому просив надати нам допомогу у сприянні для повернення до Радянського Союзу»³⁶.

Деякі представники української культури, як, наприклад Йосип Гірняк, доля якого під час Другої світової війни схожа на долю Гліба Затворницького, залишилися на Заході і мали плідне творче та особисте життя³⁷. Долі ж тих, хто, попри усі застереження, намагалися за усіляку ціну повернутися в Україну, як, наприклад, Затворницький та головний інженер Київської кіностудії й викладач КДКУ Нікітін, склалися трагічно. Після повернення до Радянського Союзу вони були заарештовані.

Життя українських митців, які мали активне творче життя за часів Другої світової війни, закінчувалося у радянських таборах. Гліб Затворницький 5 лютого 1949 р. був засуджений Особливою нарадою 25 років виправно-трудова таборів³⁸.

Доля Гліба Дмитровича Затворницького, що мав величезний творчий потенціал, склалася, на жаль, не досить вдало. Гліб Дмитрович не зміг повністю реалізувати себе як митець, в його житті було багато незрозумілого й алогічного, проте, як і кожна людина, Затворницький мав право на помилки і прорахунки. Але найбільшим досягненням його стали учні. Символічним видається той факт, що останнім бажанням засудженого Г. Д. Затворницького було не прохання про власне помилювання, а турбота про подальшу долю учнів:

«Єдине, що у мене залишилось в пам'яті — це моя прохання не судити жорстоко моїх вихованців акторів театру-студії “Гроно”»³⁹.

³⁵ *Гайдабура В.М.* Вказ. праця. — С. 137.

³⁶ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690-ФП, арк. 79.

³⁷ *Гірняк Й.* З Остапом Вишнею в таборах // Україна. — 1989. — № 44. — С. 17–19.

³⁸ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73690-ФП, арк. 346.

³⁹ Там само, арк. 356.